

بررسی پیامدهای ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک پیمان دفاعی دوجانبه جمهوری اسلامی ایران و ارمنستان در قفقاز جنوبی

سجاد علی محمدی^۱، مهدی نجاتی‌پور^۲

پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۲

چکیده

یکی از مناطق ژئوپلیتیکی حساس که همواره محل رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرماندهی بوده، قفقاز جنوبی است. در این میان، جمهوری اسلامی ایران و ارمنستان به‌عنوان دو کشور هم‌مرز، منافع مشترکی در مقابله با تهدیدات امنیتی دارند. ضرورت این پژوهش ناشی از نیاز به تقویت همکاری‌های راهبردی در برابر تهدیدات مشترک است. هدف اصلی پژوهش، بررسی تأثیرات ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیکی ایجاد یک پیمان دفاعی دوجانبه میان ج.ا.ایران و ارمنستان است. از این رو، سؤال اصلی مقاله حاضر این است که؛ «چنین پیمانی چه پیامدهایی در موازنه قوا، بازدارندگی منطقه‌ای و کاهش نفوذ بازیگران خارجی خواهد داشت؟» روش پژوهش به‌صورت توصیفی با رویکرد ترکیبی (کیفی- کمی) انجام شده است. در بخش کیفی، داده‌ها از طریق تحلیل اسناد و مدارک معتبر و مصاحبه با خبرگان گردآوری و با استفاده از نرم‌افزار ATLAS.ti و روش تحلیل مضمون بررسی شد. در بخش کمی، شاخص‌های استخراج‌شده با استفاده از نرم‌افزار SPSS و آزمون فریدمن رتبه‌بندی شدند. بر اساس یافته‌های پژوهش، این پیمان در بُعد ژئوپلیتیکی موجب تقویت نقش ج.ا.ایران، موازنه قوا در برابر ترکیه و آذربایجان، و افزایش نقش ج.ا.ایران در ترتیبات منطقه‌ای خواهد شد. در بُعد ژئواستراتژیکی نیز، این همکاری دفاعی باعث تقویت بازدارندگی فعال، محدودسازی مداخلات نظامی بازیگران فرماندهی، و ارتقای عمق راهبردی ج.ا.ایران در قفقاز می‌گردد.

واژگان کلیدی: ارمنستان، ج.ا.ایران، پیمان دفاعی، پیمان دوجانبه، انزوای ژئوپلیتیکی.

۱. مربی گروه جنگال و سایبر، دانشکده فرماندهی و ستاد، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران (نویسنده

مسئول). رایانامه: s.alimohamamadi33@casu.ac.ir

۲. مربی گروه ژئوپلیتیک دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه فرماندهی و ستاد آجا، تهران، ایران.

رایانامه: m.nejatipour@casu.ac.ir

۱. مقدمه

قفقاز جنوبی، به عنوان منطقه‌ای حساس و استراتژیک در تقاطع اروپا، آسیا و خاورمیانه، همواره مورد توجه قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای بوده است. ارمنستان، کشوری کوچک اما استراتژیک در این منطقه، با چالش‌های متعددی از جمله تنش‌های ژئوپلیتیکی با ترکیه و آذربایجان به‌ویژه پس از جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ و کاهش حمایت روسیه، مواجه است (امیری، ۱۳۹۸: ۱۳۴).

ج.ا.ایران به عنوان یکی از قدرت‌های منطقه‌ای، با داشتن پیوندهای تاریخی، فرهنگی و مرز تثبیت‌شده با ارمنستان، پتانسیل بالایی برای همکاری‌های دفاعی و امنیتی دارد. افزایش نفوذ ترکیه و آذربایجان، نزدیکی آنها به رژیم صهیونیستی و پروژه‌هایی مانند دالان زنگزور، تهدیداتی برای منافع ایران ایجاد کرده‌اند.

پژوهش حاضر با استفاده از نظریه «مجموعه امنیتی منطقه‌ای» (RSCT) «باری بوزان»، به بررسی پیامدهای احتمالی پیمان دفاعی میان ج.ا.ایران و ارمنستان پرداخته است. این پیمان می‌تواند ضمن تقویت امنیت ارضی ارمنستان، انزوای امنیتی این کشور را کاهش دهد؛ علاوه بر این، نقش ج.ا.ایران را به عنوان بازیگر کلیدی در قفقاز جنوبی تثبیت کرده و از پیشروی ترکیه و آذربایجان جلوگیری نماید. سؤال اصلی پژوهش این است که؛ «این پیمان چه مزایایی برای ج.ا.ایران و ارمنستان به همراه خواهد داشت؟» بر اساس فرضیه پژوهش این پیمان می‌تواند موازنه قدرت در منطقه را به نفع دو کشور تغییر دهد. این پژوهش محیط‌شناسی قفقاز جنوبی را از دو منظر تحلیل می‌کند:

❖ محیط درونی^۱: شامل وضعیت داخلی ج.ا.ایران و ارمنستان، توانمندی‌های نظامی،

اقتصادی و امنیتی دو کشور؛

❖ محیط بیرونی^۲: شامل تأثیرات بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی مانند ترکیه، روسیه،

آذربایجان و ناتو بر روابط ج.ا.ایران و ارمنستان.

۲. مبانی نظری و پیشینه‌شناسی تحقیق

۲-۱. پیشینه تحقیق

۲-۱-۱. مطالعات مرتبط با ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی و امنیت منطقه‌ای

«متقی» و «آمره» در مقاله‌ای مشترک تحت عنوان «تبیین روندهای دفاعی-امنیتی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی و ج.ا.ایران» (۱۴۰۲) اذعان کردند که ج.ا.ایران برای نقش‌آفرینی مثبت در قفقاز جنوبی به سیاستگذاری دقیق و بلندمدت با تأکید بر منافع و امنیت ملی نیاز دارد؛ انفعال می‌تواند به تهدیدات امنیتی، خطر برای یکپارچگی سرزمینی و ازدست‌رفتن فرصت‌های ژئوپلیتیکی منجر شود. سیاست خارجی ج.ا.ایران باید از طریق کاهش تنش با غرب و تمرکز بر خارج نزدیک، فشارهای جهانی بر اقتصاد و امنیت را کاهش داده و توان مقابله با تهدیدات مرزی را تقویت کند. قفقاز جنوبی به دلیل حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای باید در اولویت سیاست خارجی تهران قرار گیرد.

«امیری» در پژوهشی با عنوان «جایگاه ارمنستان در دیپلماسی مرزی جمهوری اسلامی ج.ا.ایران» (۱۳۹۸)، اهمیت ارمنستان در سیاست‌های مرزی و امنیتی ج.ا.ایران را مورد بررسی قرار داد. بر اساس نتایج پژوهش، ارمنستان به‌عنوان مسیر ارتباطی ایران با اوراسیا، علاوه بر تقویت روابط اقتصادی، می‌تواند بر معادلات امنیتی منطقه نیز تأثیرگذار باشد.

«پرتو» در مقاله‌ای تحت عنوان «تحلیل؛ تصرف قره‌باغ و کوچ جمعی ارمنه: ابعاد و پیامدها» (۱۴۰۲) به بررسی پیامدهای امنیتی جنگ قره‌باغ پرداخت. بر اساس یافته‌های پژوهش، انزوای ژئوپلیتیکی ارمنستان پس از شکست در قره‌باغ و کاهش حمایت روسیه، این کشور را به بازنگری در سیاست‌های امنیتی و جستجوی جایگزین‌ها سوق داده است. ج.ا.ایران به‌عنوان یکی از گزینه‌های مهم برای تضمین امنیت ارمنستان مطرح است.

۲-۱-۲. مطالعات مرتبط با پیمان‌های دفاعی و اتحادهای نظامی

«مصلی‌نژاد» در پژوهشی با عنوان «ج.ا.ایران و ضرورت تشکیل پیمان دفاعی: رهیافت‌ها و فرایندها» (۱۳۹۰) به بررسی مفهوم پیمان‌های دفاعی در بستر امنیت منطقه‌ای پرداخته است. مطابق با یافته‌های پژوهش، ج.ا.ایران به دلیل تضادهای امنیتی منطقه‌ای، نیازمند

راهبردهایی مبتنی بر موازنه تهدید است؛ پیمان‌های دفاعی می‌توانند ابزاری مؤثر برای بازدارندگی در برابر تهدیدات امنیتی باشند.

«شریفی» و «آجودانی» در مقاله‌ای مشترک تحت عنوان «اتحادهای نظامی در خاورمیانه: الگوی امنیتی منطقه‌ای» (۱۳۹۲) پیمان‌های دفاعی را در چارچوب نئورئالیسم تحلیل کرده‌اند. از نظر نویسندگان این اتحادها می‌توانند به مقابله با گسترش نفوذ رقبای کمک کنند. این پژوهش به تأثیر اتحادهای نظامی بر توازن قوا در مناطق استراتژیک اشاره کرده است. نتایج پژوهش با وضعیت ج.ا.ایران و ارمنستان در قفقاز جنوبی قابل تطبیق است.

۳-۲. مطالعات مرتبط با روابط ج.ا.ایران و ارمنستان

«جوادی ارجمند» و «کیخسرو دولتیاری» در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ج.ا.ایران و ارمنستان» (۱۳۹۱) به بررسی روابط دوجانبه از منظر تاریخی، منازعات جغرافیایی و شرایط ژئوپلیتیک کنونی پرداختند. بر اساس یافته‌های تحقیق، ج.ا.ایران به‌عنوان تأمین‌کننده انرژی ارمنستان و ایفا کردن نقش میانجی در منازعات منطقه‌ای مانند درگیری‌های قره‌باغ، مورد رضایت این کشور بوده است.

«محموداوغلی» و همکاران در پژوهشی مشترک تحت عنوان «جنگ دوم قره‌باغ ۲۰۲۰: علل، زمینه‌ها و پیامدها» (۱۴۰۱) به بررسی تحولات ژئوپلیتیکی ناشی از جنگ قره‌باغ پرداختند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که پیروزی آذربایجان و حمایت ترکیه، موازنه قوا را تغییر داده و ارمنستان نمی‌تواند به روسیه به‌عنوان متحد اصلی خود اتکا کند. علاوه بر این، ج.ا.ایران می‌تواند نقش مهمی در تأمین امنیت ارمنستان ایفا کند و ورود به اتحادهای منطقه‌ای بر آینده قفقاز جنوبی تأثیرگذار باشد.

«علیزاده»^۱ در مقاله‌ای با عنوان «ج.ا.ایران و قفقاز جنوبی: جنگ ۴۴ روزه قره‌باغ در معادله ژئوپلیتیکی متغیر» (۲۰۲۴) به بررسی راهبردهای ج.ا.ایران در مواجهه با جنگ قره‌باغ و نحوه تطبیق سیاست خارجی این کشور با شرایط ژئوپلیتیکی جدید می‌پردازد. مطابق با یافته‌های پژوهش، ج.ا.ایران با وجود اشتراکات مذهبی با جمهوری آذربایجان، به دلیل

ملاحظات امنیتی و تاریخی، روابط راهبردی خود را با ارمنستان گسترش داده است. بر اساس نظریه واقع‌گرایی محافظه‌کارانه ج.ا.ایران درصدد مهار تهدیدات امنیتی از طریق تقویت اتحاد با ارمنستان و حفظ نفوذ خود در قفقاز جنوبی است.

«آوتسیان»^۱ در مقاله‌ای با عنوان «تأثیر رقابت ژئوپلیتیکی جهانی بر شکل‌گیری ساختار امنیتی قفقاز جنوبی» (۲۰۲۴) با استفاده از مدل‌سازی راهبردی، به تحلیل تحول راهبردهای امنیتی ارمنستان در برابر افزایش تهدیدات ژئوپلیتیکی می‌پردازد. نویسنده استدلال می‌کند که در شرایط گذار از نظم تک‌قطبی به چندقطبی، ارمنستان باید سیاست امنیتی چندلایه‌ای را در پیش گیرد که شامل تقویت همکاری با ج.ا.ایران و روسیه در کنار تعامل کنترل‌شده با غرب باشد. بر اساس تهدیدات «هیبریدی» و «فروریزی» ساختارهای امنیتی بین‌المللی نیازمند بازنگری عمیق در سیاست‌های دفاعی ارمنستان است.

«بیلبان» و همکاران^۲، در مجموعه‌ای با عنوان «ریسک‌ها و فرصت‌های اتصال‌پذیری در قفقاز جنوبی» (۲۰۲۵) بر اهمیت زیرساخت‌ها و اتصال انسانی به عنوان پیش‌شرطی برای ثبات سیاسی و اقتصادی منطقه تأکید می‌کنند. در این گزارش حاصل از نشست «پرفپی کانسرسیون» بیان می‌شود که همکاری منطقه‌ای در زمینه انرژی، حمل‌ونقل و ارتباطات می‌تواند شکاف‌های ژئوپلیتیکی را کاهش دهد. بر اساس هشدار نویسندگان پژوهش فقدان اتصال‌پذیری یا استفاده ابزاری از آن توسط قدرت‌های خارجی می‌تواند به افزایش تنش‌ها منجر شود.

«اوردوخانیان» و همکاران^۳، در مقاله‌ای مشترک تحت عنوان «توازن جدید قدرت در قفقاز جنوبی: چگونه می‌تواند به ثبات منطقه‌ای منجر شود؟» (۲۰۲۵) با استفاده از نظریه توازن قدرت و تحلیل گفتمان، تحولات ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی پس از جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ را بررسی می‌کنند. کاهش نفوذ روسیه به دلیل جنگ اوکراین، خلأ قدرتی ایجاد کرده که ترکیه، اتحادیه اروپا، آمریکا و ج.ا.ایران درصدد پر کردن آن هستند. همکاری‌های دفاعی و اقتصادی ج.ا.ایران با ارمنستان مانند کریدور شمال-جنوب و خط لوله گاز، برای

1. Avetisyan

2. Bilban & et.al.

3. Ordukhanyan & et.al.

بازدارندگی در برابر محور ترکیه-آذربایجان و مهار نفوذ ناتو، کلیدی است. ثبات منطقه به گفت‌وگو، همکاری اقتصادی و مدیریت رقابت‌ها وابسته است، اما تنش‌های مرزی ارمنستان-آذربایجان و ادعاهای تهاجمی مانند «آذربایجان غربی» تهدیدی برای ثبات محسوب می‌شوند. یافته‌ها با بازدارندگی منطقه‌ای، توازن قوا و کنترل تحرکات نظامی هم‌خوانی دارد.

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد: (۱) قفقاز جنوبی تحت تأثیر رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای است؛ (۲) تحولات اخیر، به‌ویژه جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ، موقعیت ارمنستان را تضعیف کرده و این کشور را به سمت یافتن شرکای جدید سوق داده است؛ (۳) ج.ا.ایران با تهدیداتی از سوی ترکیه، آذربایجان و حضور رژیم صهیونیستی مواجه است و ایجاد یک پیمان دفاعی با ارمنستان می‌تواند بخشی از استراتژی موازنه تهدید باشد؛ (۴) پیمان‌های دفاعی در چارچوب نظریه‌های نئورئالیسمی و مجموعه امنیتی منطقه‌ای می‌توانند ابزاری برای تأمین امنیت و بازدارندگی باشند.

بر اساس بررسی‌های انجام‌شده هیچ پژوهشی به‌صورت مستقل ابعاد ژئوپلیتیکی پیمان دفاعی دوجانبه ج.ا.ایران و ارمنستان را مورد تجزیه و تحلیل قرار نداده است. پژوهش حاضر با استفاده از چارچوب نظری مجموعه امنیتی منطقه‌ای باری بوزان، پیامدهای چنین پیمانی را بر امنیت دو کشور و نظم منطقه‌ای مورد مذاقه قرار می‌دهد.

۲-۲. مبانی نظری

۲-۲-۱. مجموعه امنیتی منطقه‌ای

پژوهش حاضر با استفاده از نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای باری بوزان و «اولی ویور»^۱، پویایی‌های امنیتی قفقاز جنوبی، رقابت‌های منطقه‌ای و نقش پیمان دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان را تحلیل می‌کند. بر اساس نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای (RSCT)، امنیت کشورها عمدتاً در سطح منطقه‌ای و از طریق تعاملات امنیتی بازیگران منطقه‌ای شکل می‌گیرد و تأثیر عوامل فرمانطقه‌ای کمتر است. قفقاز جنوبی به‌عنوان یک مجموعه امنیتی

مستقل، تحت تأثیر رقابت‌های داخلی (ج.ا.ایران، ترکیه، آذربایجان) و نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای (روسیه، ایالات متحده، ناتو) قرار دارد. پیمان دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان به‌عنوان واکنشی به فشارهای ژئوپلیتیکی ترکیه و آذربایجان، در چارچوب RSCT مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۲-۲. مفاهیم کلیدی نظریه RSCT و ارتباط آن با موضوع تحقیق

مطابق با نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای (RSCT) مناطق امنیتی بر اساس تعاملات تهدید و همکاری میان کشورهای هم‌جوار شکل می‌گیرند. این پیمان بر چهار مؤلفه اصلی این نظریه تأثیر می‌گذارد:

❖ مرزهای امنیتی^۱

قفقاز جنوبی شامل ارمنستان، آذربایجان و گرجستان است؛ ج.ا.ایران به دلیل مجاورت و تعاملات امنیتی، بازیگری کلیدی در این مجموعه است. پیمان دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان می‌تواند مرزهای امنیتی منطقه را بازتعریف کرده و نقش ج.ا.ایران را تقویت کند؛

❖ ساختار آنارشیک^۲

قفقاز جنوبی در فضایی آنارشیک عمل می‌کند که هیچ قدرت واحدی بر آن حاکم نیست؛ رقابت میان ج.ا.ایران، ترکیه، آذربایجان و بازیگران فرامنطقه‌ای (روسیه، ناتو) این ویژگی را نشان می‌دهد. این پیمان می‌تواند به ج.ا.ایران کمک کند تا توازن قوا را به نفع خود تغییر دهد؛

❖ قطب‌بندی قدرت^۳

پیش از جنگ ۲۰۲۰ قره‌باغ، روسیه قدرت برتر منطقه بود، اما پس از آن، ترکیه و آذربایجان نفوذ خود را افزایش دادند. ارمنستان که در انزوای ژئوپلیتیکی قرار گرفته، با این پیمان درصدد تثبیت جایگاه خود و کاهش نفوذ رقبا است؛

1. Security Boundaries

2. Anarchic Structure

3. Polarity and Power Distribution

❖ ساخت اجتماعی^۱

الگوهای دوستی و دشمنی در قفقاز جنوبی تحت تأثیر رقابت‌های تاریخی و ژئوپلیتیکی شکل گرفته‌اند. این پیمان روابط نزدیک ج.ا.ایران و ارمنستان را تقویت کرده و معادلات امنیتی منطقه را دگرگون می‌کند.

۲-۲-۲-۲. پیامدهای پیمان دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان بر اساس نظریه RSCT

بر اساس نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، پیامدهای پیمان دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان، به شرح زیر است:

۱-۲-۲-۲-۲. تغییر در معادلات امنیتی قفقاز جنوبی

اتحادهای امنیتی بر کل مجموعه امنیتی منطقه تأثیر می‌گذارند.

۲-۲-۲-۲-۲. افزایش بازدارندگی در برابر تهدیدات مشترک

مطابق با نظریه RSCT کشورها برای مقابله با تهدیدات مشترک، اتحادهای امنیتی تشکیل می‌دهند.

۳-۲-۲-۲-۲. تأثیر بر موازنه قوا

از نظر این نظریه موازنه قدرت در مجموعه‌های امنیتی، کلیدی است.

۴-۲-۲-۲-۲. واکنش بازیگران فرامنطقه‌ای

بر اساس نظریه RSCT، مجموعه‌های امنیتی تحت تأثیر قدرت‌های فرامنطقه‌ای قرار دارند. نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای به بررسی تأثیر پیمان بر معادلات امنیتی منطقه، واکنش بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و تغییر در موازنه قدرت می‌پردازد.

این پیمان نه تنها به عنوان مکانیسمی بازدارنده عمل می‌کند، بلکه به ج.ا.ایران اجازه می‌دهد نفوذ خود را در قفقاز جنوبی افزایش دهد و از گسترش حضور ترکیه و آذربایجان جلوگیری کند.

۲-۲-۲. ژئوپلیتیک و امنیت منطقه‌ای

ژئوپلیتیک به بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی بر سیاست‌های بین‌المللی و رقابت‌های استراتژیک می‌پردازد. در این پژوهش، ژئوپلیتیک قفقاز جنوبی به دلیل تقاطع منافع قدرت‌های منطقه‌ای (ج.ا.ایران، ترکیه، روسیه) و فرامنطقه‌ای (ایالات متحده، اتحادیه اروپا)، نقش کلیدی در شکل‌گیری الگوهای امنیتی دارد.

امنیت منطقه‌ای به تعاملات امنیتی میان کشورهای یک منطقه اشاره دارد که شامل همکاری‌های دفاعی، موازنه قوا و اتحادهای استراتژیک می‌شود. در این چارچوب، ایجاد پیمان دفاعی میان ج.ا.ایران و ارمنستان قابل بررسی است؛ زیرا می‌تواند تأثیر مستقیمی بر امنیت منطقه‌ای و موازنه قدرت در قفقاز جنوبی داشته باشد.

۲-۲-۳. پیمان دفاعی و اتحادهای نظامی

پیمان دفاعی نوعی اتحاد استراتژیک است که کشورها را به همکاری نظامی و دفاعی متقابل در برابر تهدیدات مشترک متعهد می‌کند. این پیمان‌ها اغلب به دلیل تحولات ژئوپلیتیکی شکل می‌گیرند و می‌توانند نقش بازدارنده‌ای در برابر تهدیدات خارجی ایفا کنند. در قفقاز جنوبی، ارمنستان با توجه به انزوای ژئوپلیتیکی، کاهش حمایت روسیه و فشارهای آذربایجان و ترکیه، به دنبال شرکای جدید برای تضمین امنیت خود است. ج.ا.ایران نیز به دلایل زیر ممکن است به ایجاد اتحاد دفاعی با ارمنستان تمایل داشته باشد:

❖ نفوذ فزاینده ترکیه؛

❖ حضور رژیم صهیونیستی در آذربایجان؛

❖ تهدیدات ناشی از تغییرات منطقه‌ای.

۲-۲-۴. انزوای ژئوپلیتیکی

انزوای ژئوپلیتیکی به کاهش یا قطع ارتباطات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک کشور با محیط پیرامونی‌اش اطلاق می‌شود و می‌تواند ثبات سیاسی، امنیت ملی و بقای آن را تهدید کند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۹۹). این مفهوم همچنین به وضعیتی اشاره دارد که در آن یک کشور از دسترسی به منابع جغرافیایی قدرت محروم شده و به حاشیه رانده می‌شود (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۰۵).

انزوای ژئوپلیتیکی با انزوای سیاسی شباهت دارد؛ زیرا هر دو به کاهش ارتباطات یک واحد سیاسی-فضایی با محیط پیرامونی اشاره دارند (متقی و قره‌بیگی، ۱۳۹۴: ۱۴۰). انزوای ژئوپلیتیکی به چهار نوع تقسیم می‌شود:

۱) انزوای اختیاری: خودخواسته و به دلیل تصمیم رهبران سیاسی برای کاهش یا قطع روابط؛

۲) انزوای تحمیلی: توسط عناصر مسلط در سیستم منطقه‌ای یا جهانی به صورت تنبیهی یا ترغیبی اعمال می‌شود؛

۳) انزوای ترکیبی: ترکیبی از عوامل اختیاری و تحمیلی؛

۴) انزوای ادراکی: ناشی از احساس محاصره به دلیل تنش با همسایگان که ممکن است به دنبال شرکای استراتژیک فراتر از مرزها باشد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۲۰۰ و ۲۰۱).

۵-۲-۲. پیمان دفاعی

پیمان دفاعی، به عنوان شکلی از دفاع جمعی، توافقی رسمی میان کشورهاست که آنها را به همکاری در حوزه‌های نظامی و دفاعی در برابر تهدیدات یا دشمنان مشترک متعهد می‌کند (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۰: ۱۱۴). این پیمان‌ها معمولاً میان کشورهایایی با رویکردهای سیاسی، ایدئولوژیک و امنیتی مشترک شکل می‌گیرد و منافع امنیتی همسو را دنبال می‌کند. اعضای پیمان متعهد می‌شوند که امنیت یکدیگر را امنیت خود دانسته و حمله به یکی را حمله به همه تلقی کنند؛ این امر قدرت بازدارندگی آنها را تقویت می‌کند (شریفی و آجودانی، ۱۳۹۲: ۹۲).

از دیدگاه باری بوزان، هر مجموعه امنیتی منطقه‌ای بر اساس چهار متغیر اصلی شکل می‌گیرد:

۱) مرز: این مفهوم مجموعه امنیتی را از مناطق همسایه متمایز می‌کند؛

۲) ساختار آنارشیک: به این معنا که مجموعه از دو یا چند واحد سیاسی خودمختار تشکیل شده است؛

- (۳) قطب‌بندی: این مفهوم نشان‌دهنده توزیع قدرت میان واحدها است؛
- (۴) ساخت اجتماعی: الگوهای دوستی و دشمنی میان واحدها را تعیین می‌کند (حاجی‌زاده، ۱۴۰۱: ۱۵۷).
- بر اساس تعریف «سندی» (۲۰۰۷)، اتحاد نظامی توافقی میان دو یا چند کشور برای همکاری نظامی و دفاعی در برابر تهدیدات مشترک است. این اتحادها به سه شکل ظاهر می‌شوند:
- (۱) اتحاد دفاعی^۱: در این اتحاد، کشورها به دفاع از یکدیگر متعهد می‌شوند (مانند ناتو)؛
- (۲) اتحاد تهاجمی^۲: در این نوع از اتحاد، کشورها برای حمله یا مقابله با دشمن مشترک متحد می‌شوند؛
- (۳) اتحاد بی‌طرفی^۳: مطابق با این اتحاد، کشورها توافق می‌کنند در درگیری خاصی بی‌طرف باقی بمانند.

۲-۳. محیط‌شناسی تحقیق

۲-۳-۱. ارمنستان

جمهوری ارمنستان، کشوری محصور در خشکی در قفقاز جنوبی، بین دریای سیاه و دریای مازندران و در مسیر ارتباطی اروپا و آسیا قرار دارد. این کشور مساحتی حدود ۳۰ هزار کیلومتر مربع و جمعیتی نزدیک به ۳ میلیون نفر (۹۵ درصد ارمنی) دارد.

جمهوری ارمنستان، قسمت کوچکی از غرب فلات ارمنستان را دربرمی‌گیرد و با ج.ا.ایران در جنوب، جمهوری خودمختار نخجوان (آذربایجان) در جنوب غربی، گرجستان در شمال، ترکیه در غرب و جمهوری آذربایجان در شرق همسایه است (قیصری و گودرزی، ۱۳۸۸: ۱۲۵).

ارمنستان با چالش‌های مرزی متعددی مواجه است. این کشور بر اساس قراردادهای مسکو، آکساندروپل و قارص (۱۹۲۰ و ۱۹۲۱)، مناطقی نظیر اردهان، قارص و ارمنستان

1. Defensive Alliance
2. Offensive Alliance
3. Neutrality Pact

شرقی را از دست داده و مانند برخی جمهوری‌های سابق شوروی، از مرزبندی‌های استالینی متأثر شده است. جمهوری خودمختار نخجوان در درون قلمرو ارمنستان قرار گرفته و منطقه قره‌باغ که عمدتاً ارمنی‌نشین و مورد ادعای ارمنه است، به دلیل جدایی توسط نواری از آذری‌ها و کردها، بخشی از جمهوری آذربایجان محسوب شده است. این مرزبندی‌های جغرافیایی، همراه با عوامل دیگر، مهم‌ترین دلیل بروز جنگ قره‌باغ بوده است (روشندل و همکاران، ۱۳۷۳: ۵).

شکل شماره ۱. نقشه سیاسی ارمنستان همراه با تقسیمات کشوری آن (تادئوسیان^۱ و همکاران، ۲۰۲۱: ۴)

۲-۳-۲. قره‌باغ کوهستانی (آرتساخ)

قره‌باغ (به زبان آذری به معنای باغ سیاه)، منطقه‌ای تاریخی در جمهوری آذربایجان است؛ مساحت این منطقه حدود ۴۴۰۰ کیلومترمربع در جنوب غربی این کشور، از کوه‌های قفقاز کوچک تا اراضی بین رودهای کورا و ارس امتداد دارد. مرکز آن، شهر «استپاناکرت» (خان‌کندی در زبان آذری) است و در فاصله هفت کیلومتری مرز شرقی ارمنستان و ۲۵ کیلومتری مرز شمال غربی ج.ا.ایران قرار دارد.

1. Tadevosyan & et.al.

در سال ۱۹۲۱م، بر اساس مذاکرات روسیه و ترکیه، نخجوان به‌عنوان ایالتی خودمختار تحت حاکمیت آذربایجان قرار گرفت و غیرقابل‌انتقال به دولت دیگر شد. سپس کمیته مرکزی حزب کمونیست روسیه، هیئتی برای حل اختلافات تشکیل داد که به واگذاری قره‌باغ به آذربایجان منجر شد. این تصمیم نه‌تنها به اختلافات پایان نداد، بلکه ناراضی‌های را تشدید کرد؛ ارمنی‌ها آن را ناکافی می‌دانستند و آذری‌ها با خودمختاری قره‌باغ مخالف بودند. در نتیجه، هر دو طرف برای دستیابی به اهداف خود اقداماتی را آغاز کردند (غفاری و همکاران، ۱۳۹۱: ۹۶ و ۹۷).

۱-۲-۳. جنگ نخست قره‌باغ

در سال ۱۹۸۹م. یک پیشنهاد مطرح شد که قره‌باغ از حاکمیت آذربایجان خارج شده و تحت مدیریت یک مقام روس با سه معاون ارمنی و یک معاون آذری قرار گیرد، اما هیچ‌یک از طرفین موافقت نکردند. ارمنه خواستار همه‌پرسی از مردم قره‌باغ و آذری‌ها خواستار همه‌پرسی از کل مردم آذربایجان شدند؛ این اختلافات به تشدید تنش‌ها منجر شد. با اوج‌گیری درگیری‌ها در سال ۱۹۹۰م. و پس از استقلال کشورهای قفقاز در ۱۹۹۱م، میانجی‌گری‌های روسیه، هرچند تنش‌ها را اندکی کاهش داد، نتیجه‌ای قطعی نداشت. در سال ۱۹۹۲م، با نزدیکی باکو به غرب و مشکلات داخلی آذربایجان، ارمنه با حمایت روسیه حدود ۱۶ درصد از خاک آذربایجان، از جمله خوجالی، شوشا و دالان لاجین را اشغال کردند. در ۱۹۹۳م، نیروهای ارمنی بخش اعظم قره‌باغ و بخشی از خاک آذربایجان را تصرف کرده و تا زمان برقراری آتش‌بس (۱۹۹۴م). برتری خود را حفظ کردند (پریزاد و میرحسینی، ۱۴۰۰: ۹).

۲-۲-۳. حمله آذربایجان برای بازپس‌گیری قره‌باغ (۲۰۲۰)

در ۲۷ سپتامبر ۲۰۲۰م، درگیری‌های جدیدی در قره‌باغ آغاز شد که به سرعت به جنگی تمام‌عیار و شدیدترین درگیری در قفقاز جنوبی از زمان جنگ قومی دهه ۹۰، تبدیل شد (محمود اوغلی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۰). این جنگ ۴۵ روزه میان آذربایجان و ارمنستان با میانجی‌گری روسیه پایان یافت و بیانیه‌ای سه‌جانبه امضا شد. بر اساس این بیانیه، مناطق

تصرف شده توسط آذربایجان غیرقابل بازگشت دانسته شد و ارمنستان متعهد گردید ظرف ۲۰ روز مناطق آغدام، قازاخ، کلبجر و لاجین را به آذربایجان واگذار کند. مطابق با توافق مسکو، دو کریدور برای تسهیل مراودات دو کشور ایجاد شد:

- ❖ کریدوری در جنوب ارمنستان برای اتصال زمینی آذربایجان به جمهوری خودمختار نخجوان ایجاد گردید. پیش‌تر این ارتباط از طریق ج.ا.ایران انجام می‌شد و عواید اقتصادی و سیاسی برای ایران داشت. این کریدور به مرز ارمنستان منتقل شد و تحت نظارت واحد نظامی روسیه قرار گرفت؛
- ❖ کریدور لاجین در غرب قره‌باغ کوهستانی برای اتصال ارمنستان به قره‌باغ در مالکیت آذربایجان بود و نیروهای نظامی روسیه بر آن نظارت داشتند (زارعی، ۱۳۹۹: ۲۲).

۳-۲-۳. حمله دوم آذربایجان و انحلال آرتساخ

در ۱۹ سپتامبر ۲۰۲۳م، آذربایجان عملیات ضد تروریستی در قره‌باغ را برای سرکوب جدایی‌طلبان آغاز کرد؛ این عملیات به انحلال جمهوری خودخوانده آرتساخ منجر شد. بر اساس اعلامیه «ساموئل شاهرامانیان»، رئیس‌جمهور آرتساخ، تمام نهادهای این جمهوری از اول ژانویه ۲۰۲۴م. متوقف شدند. این تحول علاوه بر کوچ جمعی ارامنه به ارمنستان، پیامدهای مهمی برای قفقاز جنوبی داشت:

- ❖ نابودی منطقه‌ای با بیش از دو هزار سال سابقه سکونت ارامنه؛
- ❖ تشکیل کمربند ترکی موردنظر آذربایجان و ترکیه؛
- ❖ اسکان جمعیت ترک‌زبان در قره‌باغ بدون مانع؛
- ❖ ازبین‌رفتن امکان مقاومت جمعی ارامنه علیه آذربایجان؛
- ❖ تبدیل قره‌باغ به استانی معمولی بدون خودمختاری یا منشور حقوقی خاص؛
- ❖ کاهش عمق راهبردی ارمنستان؛
- ❖ ایجاد مشکلات سیاسی، امنیتی و اجتماعی برای ارمنستان به دلیل مهاجرت ارامنه؛

❖ احتمال بهره‌برداری روسیه از جمعیت مهاجر علیه دولت ارمنستان (پرتو، ۱۴۰۲: ۹۱ الی ۹۶).

۳-۲. امکان تنش‌های آینده بین آذربایجان و ارمنستان

استان سیونیک، جنوبی‌ترین استان ارمنستان، با موقعیت استراتژیک ویژه، از جنوب غربی با قره‌باغ، از جنوب با ج.ا.ایران (استان آذربایجان شرقی) و از غرب با منطقه خودمختار نخجوان (جمهوری آذربایجان) هم‌مرز است. این استان با مساحت ۴۵۰۶ کیلومترمربع، شامل ۱۰۶ روستا و ۷ شهر، جمعیتی حدود ۱۳۵ هزار نفر دارد که ۹۹ درصد آنها ارمنی بومی هستند. سیونیک، در متون تاریخی به نام زنگزور شناخته شده و دارای معادن غنی طلا، مس و آهن، منابع آبی استراتژیک (رودهای وروتان و واچاگان که به رود ارس می‌ریزند) و جنگل‌های سرسبز بلوط است.

جمهوری آذربایجان درصدد ایجاد کریدور زنگه‌لان از خاک سیونیک است تا ارتباط زمینی بین سرزمین اصلی خود و نخجوان برقرار کند. این کریدور، کوتاه‌ترین مسیر برای اتصال این دو منطقه بوده و تحقق آن می‌تواند ایده‌های پان‌ترکیستی اتحاد ترکان را تقویت کند. سیونیک، به دلیل موقعیت ژئوپلیتیکی، نقش بازدارنده‌ای در برابر توسعه‌طلبی پان‌ترکیسم دارد. برای ج.ا.ایران که با تهدیدات تجزیه‌طلبانه آذربایجان مواجه است، حذف مانع جغرافیایی سیونیک می‌تواند چالش‌های جدیدی در شمال شرقی کشور ایجاد کند. بنابراین، سیونیک به عنوان منطقه‌ای حائل، از بسط ایدئولوژی رادیکال پان‌ترکیسم و تهدید علیه تمامیت ارضی و امنیت ملی ج.ا.ایران جلوگیری می‌کند (منصوریان و اسماعیلی، ۱۴۰۲: ۶۳ الی ۷۰).

۴-۲. نگرش‌های روسیه در قفقاز جنوبی

ارمنستان در سال ۲۰۱۵م. به اتحادیه اوراسیا پیوست و مذاکرات تجارت آزاد با اتحادیه اروپا را کنار گذاشت. وابستگی امنیتی به روسیه، به دلیل عضویت در سازمان پیمان امنیت جمعی و منازعه با آذربایجان، ارمنستان را به حمایت سیاسی و نظامی مسکو وابسته کرده

است، هرچند روسیه به آذربایجان نیز تسلیحات می‌فروشد (ثمودی پیلرود و نوروزی زرمهری، ۱۳۹۴: ۵۲).

آذربایجان با بهره‌گیری از ثروت پتروشیمی و موقعیت استراتژیک، سیاست خارجی چندجانبه‌ای دنبال کرده و از عضویت در ناتو یا سازمان پیمان امنیت جمعی امتناع کرده است (برودر^۱، ۲۰۲۰: ۸۵).

تحولات ژئوپلیتیکی سپتامبر ۲۰۲۰م، روابط ارمنستان با روسیه را در بحران قره‌باغ شکننده کرد. ارمنستان که به حمایت روسیه امیدوار بود، با تغییر رویکرد مسکو به سمت باکو، آسیب‌پذیری خود را احساس کرد. روسیه از ارمنستان برای کاهش تأثیر تحریم‌ها و بهره‌برداری از دیاسپورای ارمنی استفاده می‌کند، اما عدم حمایت آن در بحران قره‌باغ و اعلام سازمان پیمان امنیت جمعی مبنی بر عدم مشمولیت این درگیری در تعهدات، وابستگی و شکنندگی امنیتی ارمنستان را تشدید کرد (متقی و قره‌بیگی، ۱۴۰۰: ۱۶۹-۱۷۱).

از سال ۲۰۲۲م، ضعف سازمان پیمان امنیت جمعی در تضمین امنیت اعضا، به‌ویژه در درگیری‌های قرقیزستان-تاجیکستان، ارمنستان-آذربایجان و عدم مداخله روسیه، نشان‌دهنده ناتوانی این سازمان در حل مناقشات پسا شوروی است (رومانچوک^۲، ۲۰۲۳: ۱۵۵).

۲-۳-۵. نگرش‌های ترکیه در قفقاز جنوبی

ترکیه به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی و حمایت قاطع از آذربایجان در بحران قره‌باغ، نقش کلیدی در تحولات قفقاز جنوبی ایفا کرده است. با اشغال بخشی از قره‌باغ توسط ارمنستان، ترکیه روابط دیپلماتیک خود را از سال ۱۹۹۳م. با این کشور قطع و اعلام کرد در صورت بازگرداندن مناطق اشغالی به آذربایجان، روابط را بازخواهد گرداند. ادعای نسل‌کشی ارمنه در ۱۹۱۵م. و حمایت ترکیه از آذربایجان، دشمنی میان ترکیه و ارمنستان را تشدید کرده است (رسولی ثانی‌آبادی و روستایی، ۱۳۹۷: ۱۲۹).

1. Bruder

2. Romańczuk

موقعیت جغرافیایی ترکیه بین کشورهای گازخیز خزر و خاورمیانه، آن را برای اتحادیه اروپا مهم کرده است، اما نگرانی‌ها درباره گرایش ترکیه به شرق و تقویت روابط با کشورهای اسلامی وجود دارد (شیشلیاوا و همکاران^۱، ۲۰۲۲: ۱۹۸۹). بر اساس گزارش‌ها ترکیه مشارکت مزدوران سوری و لیبیایی را در کنار نیروهای آذری تسهیل کرده که احتمالاً به دنبال نمایش رهبری جهان اسلام و حتی احیای امپراتوری عثمانی بوده است (احمدخان^۲، ۲۰۲۱: ۳۲).

۶-۳-۲. تگرش‌های گرجستان در قفقاز جنوبی

جنگ ۲۰۰۸م. گرجستان با روسیه که به ازدست‌رفتن آبخازیا و اوستیای جنوبی و پایان امید پیوستن به ناتو در کوتاه‌مدت منجر شد، نقطه عطفی در سیاست خارجی اروپایی شدن گرجستان بود. این منازعه با وجود مقاومت‌هایی در برابر اتحادیه اروپا، نزدیکی به این اتحادیه را در صدر دستورکار گرجستان قرار داد (ثمودی پیلرود و نوروزی زرمهری، ۱۳۹۴: ۵۱ و ۵۲). هم‌اکنون سه خط لوله انرژی بزرگ از مسیر آذربایجان-گرجستان-ترکیه وجود دارد:

- ❖ خط لوله گازی ناباکو؛
- ❖ خط لوله گازی باکو-تفلیس-ارزروم؛
- ❖ خط لوله نفتی باکو-تفلیس-جیحان.

هدف از این خطوط، کاهش وابستگی کشورهای تولیدکننده (آذربایجان و قزاقستان) و ترانزیت‌کننده (گرجستان و ترکیه) به روسیه بوده و به تقویت همکاری‌ها و روابط دوجانبه میان کشورهای درگیر در این پروژه منجر شده است (موسوی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۵۱ الی ۱۶۶).

۷-۳-۲. تگرش‌های ج.ا.ایران در قفقاز جنوبی

منطقه قفقاز جنوبی برای ج.ا.ایران حیاتی است. کشورهای این منطقه، به‌ویژه ارمنستان، از نظر اقتصادی، سیاسی و امنیتی اهمیت دارند. ج.ا.ایران تنها سه ماه پس از استقلال ارمنستان

1. Schislyaeva & et.al.

2. Ahmad Khan

در ۱۹۹۱م. این کشور را به رسمیت شناخت و در ۱۹۹۲م. روابط دیپلماتیک برقرار کرد. ارمنستان خود را پلی برای ج.ا.ایران می‌بیند و روابط تجاری با ایران برای این کشور حیاتی است (امیری، ۱۳۹۸: ۱۴۴ و ۱۴۵).

اشتراکات فرهنگی-تاریخی و هم‌جواری ج.ا.ایران با جمهوری آذربایجان، چالش‌های قومی در آذربایجان ج.ا.ایران را تحت تأثیر قرار می‌دهد. آذربایجان ممکن است با بهره‌گیری از پیوندهای قومی داخلی، سیاست‌های تحریک‌آمیز را پیاده کند؛ این می‌تواند تهدیدی برای امنیت ملی و تمامیت ارضی ج.ا.ایران محسوب شود (صالحی و نوازی، ۱۳۹۹: ۱۰۲ و ۱۰۳).

تنش‌های میان آذربایجان و ج.ا.ایران ناشی از نگرانی‌های سیاسی و اجتماعی است که ترس متقابل را افزایش می‌دهد. آذربایجان جسورتر شده، درحالی‌که ج.ا.ایران با احتیاط عمل می‌کند (یئو^۱، ۲۰۲۴: ۱۰). ویژگی‌های محیط‌شناسی قفقاز جنوبی-شمالی عبارت‌اند از:

❖ مجاورت با قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای

بین ج.ا.ایران، ترکیه و روسیه قرار دارد که هرکدام به دنبال نفوذ هستند؛

❖ منازعات مرزی و قومی

اختلافات ارمنستان و آذربایجان بر سر قره‌باغ یکی از عوامل اصلی تنش است؛

❖ نفوذ بازیگران خارجی

حضور ناتو، اتحادیه اروپا، آمریکا و رژیم صهیونیستی سیاست‌های امنیتی ج.ا.ایران و ارمنستان را تحت تأثیر قرار داده است؛

❖ اهمیت انرژی و ترانزیت

این منطقه به‌عنوان مسیر انتقال انرژی به اروپا، اهمیت استراتژیک دارد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع کاربردی و با رویکرد ترکیبی (کیفی و کمی) انجام شده است. هدف اصلی پژوهش حاضر، تبیین تأثیر عوامل ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک بر ایجاد پیمان دفاعی دوجانبه بین ج.ا.ایران و ارمنستان است.

روش جمع‌آوری داده‌ها به صورت ترکیبی از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی است. در مرحله کتابخانه‌ای، داده‌ها از منابع علمی معتبر شامل کتب، مقالات، گزارش‌های بین‌المللی و تحلیل‌های پژوهشی جمع‌آوری شد و با استفاده از نرم‌افزار «اتلس‌تی»^۱ تحلیل شدند.

در مرحله میدانی، شاخص‌ها و ابعاد شناسایی‌شده در اختیار خبرگان قرار گرفت و اعتبار آنها با استفاده از ضریب روایی محتوایی (CVI) و نسبت روایی محتوایی (CVR) سنجیده شد. نهایتاً، فهرست شاخص‌ها پس از اجماع‌نظر خبرگان تأیید شد. روایی به معنای اندازه‌گیری دقیق ویژگی‌های موردنظر توسط ابزار پژوهشی است.

در این راستا، دو شاخص کلیدی معرفی‌شده توسط «لاوشه» (۱۹۷۵) و «والترز» و «باسل» (۱۹۸۱) به کار گرفته شد:

❖ نسبت روایی محتوایی (CVR)

این شاخص برای حذف آیتم‌های نامرتب استفاده می‌شود و با فرمول زیر محاسبه می‌گردد:

$$CVR = \frac{N_e - \frac{N}{2}}{\frac{N}{2}}$$

که در آن N_e = تعداد متخصصانی که طیف ۳ و ۴ را انتخاب نموده‌اند. N = تعداد کل متخصصان.

❖ ضریب روایی محتوایی (CVI)

این شاخص برای اصلاح و بهبود سؤالات کاربرد دارد و به صورت زیر محاسبه می‌شود:

$$CVR = \frac{N_e}{N}$$

که در آن: N_e = تعداد متخصصانی که سودمندی را انتخاب نموده‌اند. N = تعداد کل متخصصان.

بر اساس استانداردهای تعیین شده، حداقل مقدار قابل قبول برای CVR (نسبت روایی محتوایی) در گروهی ده نفره، ۰.۶۲ و برای CVI (ضریب روایی محتوایی)، ۰.۷۹ در نظر گرفته شد. ویژگی‌های جامعه خبرگان، شامل سابقه علمی و تخصصی آنها و روش‌های گردآوری و تحلیل داده‌ها به عنوان مؤلفه‌های کلیدی اعتبارسنجی مورد توجه قرار گرفتند. در روش میدانی، جامعه خبرگان شامل ۱۰ نفر از متخصصان حوزه‌های ژئوپلیتیک، امنیت منطقه‌ای، روابط بین‌الملل و تحلیلگران نظامی با حداقل ۲۰ سال سابقه و مدرک کارشناسی ارشد یا بالاتر انتخاب شدند. مصاحبه‌ها توسط چند مصاحبه‌گر و در زمان‌های مختلف انجام شد. در روش کمی، ۹۸ نفر از کارشناسان با حداقل ۱۵ سال سابقه و آگاهی کامل از موضوع، به صورت تصادفی از جامعه‌ای با ۱۳۲ نفر با استفاده از فرمول کوکران انتخاب شدند.

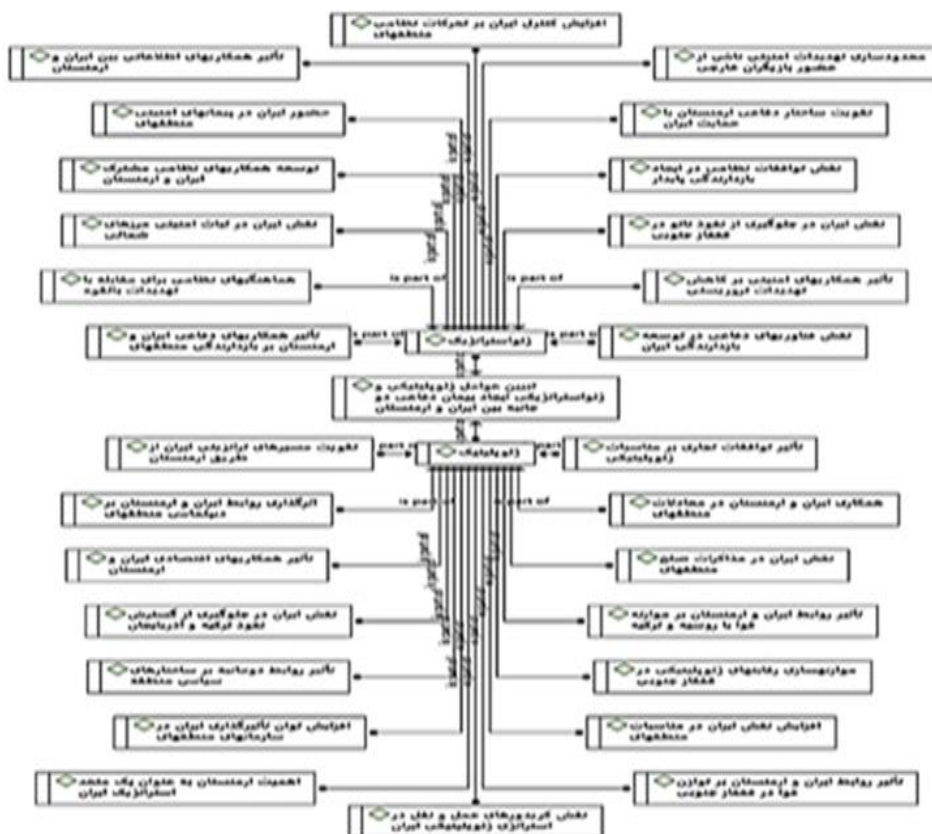
شاخص‌ها در قالب پرسشنامه‌ای ساختاریافته با طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای به جامعه آماری ارائه شد. داده‌های کمی با نرم‌افزار SPSS تحلیل شدند. پایایی ابزار پژوهش با «آلفای کرونباخ» محاسبه شد که مقدار آن ۰.۸۳۶ بود، که نشان‌دهنده پایایی مناسب ابزار بود. در نهایت، از آزمون «فریدمن» برای ارزیابی و رتبه‌بندی شاخص‌ها استفاده شد.

۴. یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها

۴-۱. یافته‌های تحقیق

۴-۱-۱. شناسایی شاخص‌های پژوهش از طریق تحلیل کیفی

در مرحله نخست، داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای، مقالات علمی، گزارش‌های استراتژیک و مطالعات موردی جمع‌آوری گردید. سپس، با استفاده از نرم‌افزار اطلس‌تی، تحلیل محتوای کیفی بر روی این داده‌ها انجام شد؛ بر این اساس ۲۸ شاخص کلیدی در دو بعد ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک استخراج گردید (شکل ۲).

۲-۱-۴. ضریب روایی محتوایی (CVI) شاخص‌های احصاء‌شده

۱۳ شاخص در بعد رئواستراتژیک شناسایی شد، اما ۴ مورد از آنها حدنصاب روایی محتوایی را کسب نکردند.

در نتیجه، ۱۱ شاخص نهایی در بعد ژئوپلیتیک و ۹ شاخص نهایی در بعد ژئواستراتژیک برای ارزیابی کمی و تأیید نهایی انتخاب شدند.

جدول شماره ۱. ضریب روایی محتوایی (CVI) شاخص‌های نهایی			
بعد	شاخص تأییدشده	ضریب نسبت روایی محتوایی	ضریب شاخص روایی محتوایی
ژئوپلیتیکی	افزایش نقش ج.ا.ایران در مناسبات منطقه‌ای	۰.۹	۰.۸
	اثرگذاری روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر دیپلماسی منطقه‌ای	۱	۱
	اهمیت ارمنستان به‌عنوان یک متحد استراتژیک ج.ا.ایران	۱	۱
	نقش ج.ا.ایران در مذاکرات صلح منطقه‌ای	۰.۹	۰.۸
	تقویت مسیرهای ترانزیتی ج.ا.ایران از طریق ارمنستان	۰.۹	۰.۸
	تأثیر روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر توازن قوا در قفقاز جنوبی	۱	۱
	موازنه‌سازی رقابت‌های ژئوپلیتیکی در قفقاز جنوبی	۰.۶	۰.۲
	تأثیر روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر موازنه قوا با روسیه و ترکیه	۰.۹	۰.۸
	تأثیر همکاری‌های اقتصادی ج.ا.ایران و ارمنستان	۰.۶	۰.۲
	همکاری ج.ا.ایران و ارمنستان در معادلات منطقه‌ای	۱	۱
	نقش کریدورهای حمل‌ونقل در استراتژی ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران	۰.۹	۰.۸
	تأثیر توافقات تجاری بر مناسبات ژئوپلیتیکی	۰.۶	۰.۲
	افزایش توان تأثیرگذاری ج.ا.ایران در سازمان‌های منطقه‌ای	۱	۱
	نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از گسترش نفوذ ترکیه و آذربایجان	۰.۹	۰.۸
	تأثیر روابط دوجانبه بر ساختارهای سیاسی منطقه	۰.۶	۰.۲
	نقش فناوری‌های دفاعی در توسعه بازدارندگی ج.ا.ایران	۰.۶	۰.۲
توازن منطقه‌ای	محدودسازی تهدیدات امنیتی ناشی از حضور بازیگران خارجی	۰.۹	۰.۸
	تأثیر همکاری‌های امنیتی بر کاهش تهدیدات تروریستی	۱	۱
	حضور ج.ا.ایران در پیمان‌های امنیتی منطقه‌ای	۰.۶	۰.۲
	نقش توافقات نظامی در ایجاد بازدارندگی پایدار	۰.۶	۰.۲
	تأثیر همکاری‌های دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان بر بازدارندگی منطقه‌ای	۰.۹	۰.۸
	نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از نفوذ ناتو در قفقاز جنوبی	۰.۹	۰.۸
	نقش ج.ا.ایران در ثبات امنیتی مرزهای شمالی	۰.۶	۰.۲
	تقویت ساختار دفاعی ارمنستان با حمایت ج.ا.ایران	۰.۹	۰.۸
	هماهنگی‌های نظامی برای مقابله با تهدیدات بالقوه	۰.۹	۰.۸
	تأثیر همکاری‌های اطلاعاتی بین ج.ا.ایران و ارمنستان	۱	۱
	افزایش کنترل ج.ا.ایران بر تحرکات نظامی منطقه‌ای	۰.۹	۰.۸
	توسعه همکاری‌های نظامی مشترک ج.ا.ایران و ارمنستان	۱	۱

اهمیت شاخص‌ها با استفاده از پرسش‌نامه‌ای مبتنی بر طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد، خیلی زیاد) توسط جامعه نمونه مورد ارزیابی قرار گرفت.

سپس، برای تحلیل داده‌ها و رتبه‌بندی شاخص‌ها، آزمون فریدمن در نرم‌افزار SPSS استفاده شد. در مؤلفه ژئوپلیتیکی، نتایج رتبه‌بندی شاخص‌ها بر اساس آزمون فریدمن، طبق جدول (۲) است.

جدول شماره ۲. رتبه‌بندی شاخص‌های ژئوپلیتیکی بر اساس آزمون فریدمن		
رتبه میانگین	شاخص تأییدشده	بعد
۱۳.۱۸	تأثیر روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر توازن قوا در قفقاز جنوبی	ژئوپلیتیک
۱۲.۶۷	افزایش نقش ج.ا.ایران در مناسبات منطقه‌ای	
۱۲.۱۰	اهمیت ارمنستان به عنوان یک متحد استراتژیک ج.ا.ایران	
۱۱.۳۳	اثروگذاری روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر دیپلماسی منطقه‌ای	
۱۱.۱۰	تقویت مسیرهای ترانزیتی ج.ا.ایران از طریق ارمنستان	
۱۰.۷۹	نقش ج.ا.ایران در مذاکرات صلح منطقه‌ای	
۱۰.۰۹	نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از گسترش نفوذ ترکیه و آذربایجان	
۹.۷۰	همکاری ج.ا.ایران و ارمنستان در معادلات منطقه‌ای	
۸.۲۸	تأثیر روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر موازنه قوا با روسیه و ترکیه	
۷.۳۹	افزایش توان تأثیرگذاری ج.ا.ایران در سازمان‌های منطقه‌ای	
۵.۳۸	نقش کربدورهای حمل‌ونقل در استراتژی ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران	

در مؤلفه ژئواستراتژیک بر اساس آزمون فریدمن نتایج رتبه‌بندی شاخص‌های آن مطابق جدول (۳) است.

جدول شماره ۳. رتبه‌بندی شاخص‌های ژئواستراتژیک بر اساس آزمون فریدمن		
رتبه میانگین	شاخص تأییدشده	بعد
۱۲.۹۵	نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از نفوذ ناتو در قفقاز جنوبی	ژئواستراتژیک
۱۲.۷۲	توسعه همکاری‌های نظامی مشترک ج.ا.ایران و ارمنستان	
۱۲.۳۵	تأثیر همکاری‌های اطلاعاتی بین ج.ا.ایران و ارمنستان	
۱۱.۸۴	تقویت ساختار دفاعی ارمنستان با حمایت ج.ا.ایران	
۱۰.۷۲	تأثیر همکاری‌های دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان بر بازدارندگی منطقه‌ای	
۱۰.۳۸	هماهنگی‌های نظامی برای مقابله با تهدیدات بالقوه	
۹.۱۲	تأثیر همکاری‌های امنیتی بر کاهش تهدیدات تروریستی	
۸.۹۶	افزایش کنترل ج.ا.ایران بر تحرکات نظامی منطقه‌ای	
۸.۹۴	محدودسازی تهدیدات امنیتی ناشی از حضور بازیگران خارجی	

۲-۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها

۲-۴-۱. تحلیل یافته‌های بعد ژئوپلیتیکی در چارچوب نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای

بر اساس رتبه‌بندی فریدمن، شاخص‌های تأثیرگذار در بعد ژئوپلیتیکی نشان می‌دهند که در صورت انعقاد یک پیمان دفاعی دوجانبه بین ج.ا.ایران و ارمنستان، این دو کشور می‌توانند بخشی از یک مجموعه امنیتی منطقه‌ای در قفقاز جنوبی را تشکیل دهند. یافته‌ها حاکی از آن است که:

❖ شاخص «تأثیر روابط ج.ا.ایران و ارمنستان بر توازن قوا در قفقاز جنوبی» می‌تواند بیشترین تأثیر را داشته باشد و همکاری‌های احتمالی ج.ا.ایران و ارمنستان ممکن است نقش کلیدی در مقابله با نفوذ سایر بازیگران (نظیر ترکیه و آذربایجان) ایفا کند و بر پویایی امنیتی منطقه اثرگذار باشد؛

❖ شاخص «نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از گسترش نفوذ ترکیه و آذربایجان» مؤید آن است که در صورت تقویت همکاری‌های ج.ا.ایران و ارمنستان، مجموعه امنیتی منطقه‌ای قفقاز جنوبی می‌تواند از رقابت‌های ژئوپلیتیکی بین ایران، ترکیه و آذربایجان تأثیر پذیرد؛

❖ شاخص «افزایش توان تأثیرگذاری ج.ا.ایران در سازمان‌های منطقه‌ای» نشان می‌دهد که در صورت مشارکت فعال ایران در سازمان‌های منطقه‌ای، این کشور می‌تواند نفوذ خود را در مجموعه امنیتی منطقه‌ای قفقاز جنوبی تقویت کند و امنیت منطقه‌ای به همکاری‌های چندجانبه وابسته خواهد بود.

در صورت انعقاد این پیمان، ج.ا.ایران می‌تواند از طریق تقویت روابط ژئوپلیتیکی با ارمنستان، به ایجاد موازنه قوا در برابر ترکیه و آذربایجان کمک کند. بر اساس نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، ج.ا.ایران و ارمنستان به‌عنوان دو بازیگر در یک مجموعه امنیتی مشترک می‌توانند با همکاری‌های دیپلماتیک، اقتصادی و ترانزیتی، جایگاه خود را در این مجموعه حفظ و گسترش دهند.

۲-۲-۴. تحلیل یافته‌های بعد ژئواستراتژیک در چارچوب نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای

بر اساس یافته‌های پژوهش در صورت ایجاد همکاری‌های دفاعی بین ج.ا.ایران و ارمنستان، این همکاری‌ها می‌توانند بر بازدارندگی منطقه‌ای تأثیر قابل توجهی داشته باشند:

❖ شاخص «تأثیر همکاری‌های دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان بر بازدارندگی منطقه‌ای»

نشان می‌دهد که همکاری‌های نظامی احتمالی می‌تواند نقش کلیدی در شکل‌گیری و پایداری مجموعه امنیتی منطقه‌ای ایفا کند. ج.ا.ایران با حمایت نظامی احتمالی از ارمنستان، می‌تواند سطح بازدارندگی در منطقه را افزایش دهد.

❖ بر اساس شاخص «نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از نفوذ ناتو در قفقاز جنوبی»

حضور ناتو به عنوان یک عامل برون منطقه‌ای می‌تواند پویایی امنیتی مجموعه قفقاز جنوبی را تغییر دهد. در صورت اتخاذ سیاست‌های محدودسازی نفوذ ناتو توسط ج.ا.ایران، این کشور می‌تواند از ورود عوامل برهم‌زننده تعادل امنیتی در منطقه جلوگیری کند.

❖ شاخص «افزایش کنترل ج.ا.ایران بر تحرکات نظامی منطقه‌ای» به راهبرد احتمالی

ج.ا.ایران در نظارت و مدیریت تهدیدات امنیتی اشاره دارد. ج.ا.ایران با تقویت حضور اطلاعاتی و نظامی در منطقه، می‌تواند تحرکات نظامی را کنترل کرده و امنیت منطقه‌ای را افزایش دهد.

این نتایج نشان می‌دهد که در صورت تحقق پیمان دفاعی، ایران به عنوان یک قدرت منطقه‌ای می‌تواند از طریق همکاری‌های ژئواستراتژیک با ارمنستان، موازنه قوا را در قفقاز جنوبی حفظ کرده و از نفوذ بازیگران فرامنطقه‌ای جلوگیری نماید. ج.ا.ایران با توجه به موقعیت خود، می‌تواند با همکاری متحدان منطقه‌ای به ایجاد ساختار امنیتی پایدار کمک کند.

بر اساس یافته‌های پژوهش، در صورت انعقاد پیمان دفاعی بین ج.ا.ایران و ارمنستان، مجموعه امنیتی منطقه‌ای قفقاز جنوبی می‌تواند تحت تأثیر تعاملات پیچیده بین این دو کشور، رقابت با ترکیه و آذربایجان، و مداخلات بازیگران فرامنطقه‌ای همچون ناتو و روسیه قرار گیرد. ایران با بهره‌گیری از ابزارهای ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک (دیپلماسی،

ترانزیت، مشارکت در سازمان‌های منطقه‌ای، همکاری‌های دفاعی، بازدارندگی، کنترل تحرکات نظامی)، می‌تواند به‌طور بالقوه موقعیت خود را در این مجموعه تثبیت کرده و موازنه قوا را به نفع خود تغییر دهد.

پژوهش حاضر، با استفاده از نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای، تأکید دارد که در صورت اتخاذ چنین سیاست‌هایی، پویایی‌های امنیتی و ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی تحت تأثیر رقابت‌های قدرت‌های منطقه‌ای و تعاملات ژئواستراتژیک قرار خواهد گرفت؛ ج.ا.ایران می‌تواند نقش مؤثری در شکل‌گیری این مجموعه ایفا کند.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

۵-۱. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با بررسی ابعاد ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک ایجاد یک پیمان دفاعی دوجانبه بین ج.ا.ایران و ارمنستان، به این نتیجه دست یافت که چنین اتحادی می‌تواند تأثیرات مهمی بر ساختار قدرت و امنیت در قفقاز جنوبی داشته باشد. بر اساس یافته‌ها این پیمان نه تنها امنیت ارمنستان را در برابر تهدیدات همسایگان تقویت خواهد کرد، بلکه به ج.ا.ایران امکان خواهد داد تا جایگاه ژئوپلیتیکی خود را در منطقه تثبیت کند و از افزایش نفوذ رقبا جلوگیری نماید.

از منظر نظری، این پژوهش در چارچوب نظریه مجموعه امنیتی منطقه‌ای (RSCT) نشان داد که ج.ا.ایران و ارمنستان به‌عنوان دو عضو از یک مجموعه امنیتی مشترک در قفقاز جنوبی عمل کرده و تعاملات ژئواستراتژیک میان آنها می‌تواند پویایی‌های این مجموعه را تغییر دهد. این تغییرات شامل موارد زیر می‌شود:

- ❖ ایجاد موازنه قدرت در برابر ترکیه و آذربایجان؛
 - ❖ تقویت نقش ج.ا.ایران در معادلات امنیتی منطقه؛
 - ❖ کاهش تهدیدات ناشی از بازیگران فرامنطقه‌ای مانند ناتو و رژیم صهیونیستی.
- از منظر عملی، داده‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد ایجاد این پیمان می‌تواند مزایای راهبردی متعددی برای دو کشور به همراه داشته باشد. برخی از این مزایا عبارت‌اند از:

❖ افزایش همکاری‌های نظامی و اطلاعاتی؛

❖ بهبود شرایط امنیتی برای ارمنستان؛

❖ افزایش کنترل ج.ا.ایران بر مسیرهای ترانزیتی و راه‌های ارتباطی منطقه؛

❖ جلوگیری از افزایش نفوذ ناتو در قفقاز جنوبی.

نتایج پژوهش همچنین بر اهمیت همکاری‌های منطقه‌ای برای مدیریت تهدیدات امنیتی تأکید دارد. ایجاد این پیمان دفاعی می‌تواند الگویی برای دیگر همکاری‌های امنیتی در منطقه باشد و به‌عنوان یک عامل ثبات‌ساز در قفقاز جنوبی عمل کند. علاوه بر این، این پیمان می‌تواند نقش ج.ا.ایران را در معادلات ژئوپلیتیکی منطقه تقویت کرده و به‌عنوان یک وزنه تعادلی در برابر گسترش نفوذ ترکیه و آذربایجان عمل کند.

به‌طور کلی، پژوهش حاضر به درک بهتر از پویایی‌های امنیتی و ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی کمک کرده و نشان داده که ایجاد یک پیمان دفاعی بین ج.ا.ایران و ارمنستان می‌تواند گامی راهبردی در جهت تأمین منافع ملی دو کشور و افزایش ثبات منطقه‌ای باشد.

۵-۲. پیشنهادات

با توجه به یافته‌های پژوهش که بر نقش همکاری‌های ژئوپلیتیکی و ژئواستراتژیک ج.ا.ایران و ارمنستان در مجموعه امنیتی منطقه‌ای قفقاز جنوبی تأکید دارد، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

۵-۲-۱. ایجاد مرکز مشترک آموزش و تبادل فناوری نظامی در سیونیک

با توجه به شاخص «تأثیر همکاری‌های دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان بر بازدارندگی منطقه‌ای»، پیشنهاد می‌شود؛ ج.ا.ایران و ارمنستان یک مرکز مشترک آموزش نظامی و تبادل فناوری در منطقه سیونیک ارمنستان (هم‌مرز با ج.ا.ایران) تأسیس کنند. این مرکز می‌تواند شامل آموزش نیروهای ارمنی با استفاده از پهپادهای ایرانی (مانند شاهد-۱۳۶) و سامانه‌های دفاع هوایی باشد.

این ابتکار نه تنها بازدارندگی ارمنستان در برابر تهدیدات آذربایجان را تقویت می‌کند، بلکه با ایجاد زیرساخت‌های مشترک، وابستگی ارمنستان به تسلیحات غربی را کاهش داده و نفوذ ج.ا.ایران را در معادلات نظامی منطقه تثبیت می‌کند.

۵-۲-۲. توسعه کریدور ترانزیتی ارمنستان-ج.ا.ایران به عنوان بخشی از فرمت ۳+۳

شاخص «افزایش توان تأثیرگذاری ج.ا.ایران در سازمان‌های منطقه‌ای» نشان‌دهنده اهمیت همکاری‌های ترانزیتی است. بر این اساس پیشنهاد می‌شود؛ ج.ا.ایران و ارمنستان پروژه راه‌آهن ارمنستان-ج.ا.ایران را با اولویت‌بندی در چارچوب فرمت همکاری ۳+۳ (ج.ا.ایران، ترکیه، روسیه، ارمنستان، آذربایجان، گرجستان) پیش ببرند. این کریدور می‌تواند با اتصال به بندر چابهار ج.ا.ایران، ارمنستان را به بازارهای آسیای جنوبی و مرکزی متصل کند. این پروژه نه تنها محاصره اقتصادی ارمنستان توسط ترکیه و آذربایجان را تضعیف می‌کند، بلکه با جذب سرمایه‌گذاری از سازمان همکاری‌های اقتصادی (ECO)، جایگاه ج.ا.ایران را در رقابت با کریدور زنگزور تقویت می‌کند.

۵-۲-۳. تشکیل کارگروه دیپلماتیک مشترک برای مدیریت بحران‌های مرزی

با استناد به شاخص «نقش ج.ا.ایران در جلوگیری از نفوذ ناتو در قفقاز جنوبی»، پیشنهاد می‌شود؛ ج.ا.ایران و ارمنستان یک کارگروه دیپلماتیک مشترک تشکیل دهند که به‌طور خاص بر مدیریت بحران‌های مرزی (مانند تنش‌های سیونیک) و هماهنگی مواضع در برابر تحرکات ترکیه و آذربایجان تمرکز کند. این کارگروه می‌تواند جلسات منظمی با حضور نمایندگان سازمان همکاری‌های شانگهای (SCO) برگزار کند تا از حمایت روسیه و دیگر اعضای SCO برای کاهش نفوذ ناتو بهره‌مند شود. این ابتکار، دیپلماسی منطقه‌ای را تقویت کرده و از تبدیل قفقاز جنوبی به صحنه رقابت قدرت‌های فرامنطقه‌ای جلوگیری می‌کند.

۵-۲-۴. ایجاد شبکه اطلاعاتی مشترک برای نظارت بر تحرکات نظامی

شاخص «افزایش کنترل ج.ا.ایران بر تحرکات نظامی منطقه‌ای» بر اهمیت نظارت ج.ا.ایران تأکید دارد. بر این اساس پیشنهاد می‌شود؛ ج.ا.ایران و ارمنستان یک شبکه اطلاعاتی مشترک

برای رصد تحرکات نظامی ترکیه و آذربایجان، به‌ویژه در نزدیکی مرزهای سیونیک و کریدور زنگزور، ایجاد کنند. این شبکه می‌تواند از فناوری‌های ایرانی مانند پهپادهای شناسایی و ایستگاه‌های راداری مشترک بهره‌برد و داده‌های اطلاعاتی را در یک پلتفرم امن به اشتراک بگذارد. این اقدام نه تنها امنیت مرزی ارمنستان را تقویت می‌کند، بلکه توانایی ج.ا.ایران برای مدیریت تهدیدات منطقه‌ای را افزایش می‌دهد.

۵-۲-۵. تدوین پروتکل همکاری دفاعی مبتنی بر شبیه‌سازی سناریوهای بحران

با توجه به شاخص «تأثیر همکاری‌های دفاعی ج.ا.ایران و ارمنستان بر بازدارندگی منطقه‌ای»، پیشنهاد می‌شود؛ دو کشور پروتکل همکاری دفاعی مشترکی تدوین کنند که شامل شبیه‌سازی سناریوهای بحران (مانند تهاجم احتمالی آذربایجان به سیونیک یا مداخله ترکیه) باشد. این پروتکل می‌تواند شامل رزمایش‌های مشترک سالانه در مرزهای مشترک و تبادل اطلاعات استراتژیک باشد. این اقدام، بازدارندگی دفاعی را تقویت کرده و به ارمنستان اطمینان می‌دهد که ج.ا.ایران در شرایط بحرانی به‌طور عملی از آن حمایت خواهد کرد.

منابع

الف-فارسی

- جان‌پرور، محسن (۱۳۹۶). *ژئوپلیتیک برای همه*، تهران: انتشارات انتخاب.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۶). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد: انتشارات پاپلی.
- روشندل، جلیل؛ قلی‌پور، رافیک (۱۳۷۳). *سیاست و حکومت در ارمنستان*، تهران: انتشارات اداره نشر وزارت امور خارجه.
- امیری، سروش (۱۳۹۸). «جایگاه ارمنستان در دیپلماسی مرزی جمهوری اسلامی ایران»، *پژوهشنامه مطالعات مرزی*، ۷(۱)، ۱۴۷-۱۳۳.
- پرتو، امین (۱۴۰۲). «تصرف قره‌باغ و کوچ جمعی ارامنه: ابعاد و پیامدها»، *نشریه دیده‌بان امنیت ملی*، (۱۳۹)، ۹۸-۹۱.
- پریزاد، رضا؛ میرحسینی، محمد (۱۴۰۰). «بحران قره‌باغ و پیامدهای آن بر جمهوری اسلامی ایران»، *دانش‌نامه علوم سیاسی*، ۲(۵)، ۳۰-۲.
- ثمودی پیلرود، علی‌رضا؛ نوروزی زرمهری، عابد (۱۳۹۵). «قفقاز جنوبی: دلسرد از اتحادیه اروپا و ناامید از فدراسیون روسیه»، *نشریه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۲۱(۹۰)، ۳۹-۶۶.
- جواد، ارجمند؛ محمدجعفر، کیخسرو؛ دولتیاری، یزدان (۱۳۹۱). «تحلیل ژئوپلیتیکی روابط ایران و ارمنستان در چهارچوب تئوریک اندرسون و طرح یک همگرایی منطقه‌ای بعد از فرایند عادی‌سازی روابط میان ارمنستان و ترکیه»، *فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک*، ۸(۲۶)، ۱۹۲-۲۲۳.
- حاجی‌زاده، سیروس (۱۴۰۱). «تأثیر شکل‌گیری پیمان‌های امنیتی چندجانبه میان همسایگان در تقابل با جمهوری اسلامی ایران»، *نشریه علمی سیاست‌های دفاعی*، ۳۱(۱۱۹)، ۱۵۳-۱۸۲.
- شریفی، شهاب؛ آجودانی، فرشید (۱۳۹۲). «الزامات ژئوپلیتیک پیمان دفاعی مشترک کشورهای حوزه خلیج فارس»، *فصلنامه علوم و فنون نظامی*، ۹(۲۳)، ۱۰۶-۸۷.
- صالحی، منصور؛ نوازی، بهرام (۱۳۹۹). «بررسی نقش جمهوری آذربایجان در ایجاد چالش‌های قومی در آذربایجان ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ۲۱(۸۴)، ۱۱۸-۱۰۱.
- قیصری، نورا؛ گودرزی، مهناز (۱۳۸۸). «روابط ایران و ارمنستان: فرصت‌ها و موانع»، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، ۲(۳)، ۱۴۴-۱۲۱.

- منصوریان، گقارد؛ اسماعیلی، بشیر (۱۴۰۲). «جایگاه استان سیونیک ارمنستان در معادلات امنیتی کشورهای پیرامونی»، *نشریه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی*، ۱۵ (۵۴)، ۶۰-۷۲.
- غفاری، امید؛ ویسی‌نژاد، امیدعلی؛ تقی‌پور، محمد (۱۳۹۶). «مناقشه قره‌باغ و تأثیر آن بر امنیت ملی ج.ا.ایران»، *امنیت پژوهی*، ۱۱ (۳۹)، ۹۱-۱۱۲.
- متقی، افشین؛ آمره، محمد (۱۴۰۲). «تبیین روندهای دفاعی-امنیتی حوزه ژئوپلیتیکی قفقاز جنوبی (آذربایجان، گرجستان، ارمنستان) و ایران»، *فصلنامه آفاق امنیت*، ۱۶ (۵۹)، ۱۴۶-۱۱۷.
- متقی، افشین؛ قره‌بیگی، مصیب (۱۳۹۳). «چالش‌های گفتمان سیاست خارجی ایران در راستای دگرگشت‌های نوپدید در سامانه‌ی ژئوپلیتیک جهانی»، *فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان*، ۲ (۸)، ۱۵۰-۱۳۷.
- متقی، افشین؛ قره‌بیگی، مصیب (۱۴۰۰). «تبیین کدهای ژئوپلیتیک روسیه در منطقه قفقاز جنوبی بر پایه نظریه زیست سیاست»، *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، ۲۷ (۱۱۴)، ۱۸۲-۱۵۹.
- محمود اوغلی، رضا؛ ابراهیمی، مرتضی؛ فتاحی اردکانی، حسین (۱۴۰۱). «جنگ دوم قره‌باغ (۲۰۲۰): علل، زمینه‌ها و پیامدها»، *نشریه سیاست دفاعی*، ۳۱ (۱۱۹)، ۶۹-۱۰۳.
- مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۰). «ایران و ضرورت تشکیل پیمان دفاعی: رهیافت‌ها و فرایندها»، *فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک*، ۷ (۲۱)، ۱۱۱-۱۳۵.
- موسوی، سید محمد؛ بهادرخانی، محمدرضا؛ موسوی، سید محمدرضا (۱۳۹۱). «تأثیر جایگاه خطوط لوله انرژی بر ژئوپلیتیک منطقه آسیای مرکزی و قفقاز»، *فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز*، ۱۸ (۸۰)، ۱۴۷-۱۶۹.

ب- انگلیسی

- Ahmad Khan, Mumim (2021). "The Conflict Of Azerbaijan And Armenia With Special Reference To Nagorno Karabakh: An Overview", *Journal of Malay Islamic Studies*, 04(01), pp. 27-34.
- Alizada, Nazrin (2024). "Iran and the South Caucasus: The 44 Day Karabakh War in the Changing Geopolitical Equation", *Review of Armenian Studies*, 50, pp. 141-162, Available at: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4235449>

- Avetisyan, R. (2024). “The Effect of Global Geopolitical Competition on the Formation of the South Caucasus Security Complex: The Strategic Modeling of Armenia's Security Policy”, *Armenological, Issues*, 1(2), pp. 100–108, Available at: <https://doi.org/10.46991/ai.2024.2.28.006>.
- Bilban, C., Mandalenakis, E., Niculescu, G. (Eds.). (2025). *Connectivity Risks and Opportunities in the South Caucasus (Band 4)*, Vienna: Federal Ministry of Defence, Austria, ISBN: 978-3-903548-10-7.
- Bruder, J. (2020). “The US and the New Eastern Europe (Ukraine, Belarus, Moldova, Georgia, Armenia, and Azerbaijan) since 1991”, In: **Fawn, R. (eds) Managing Security Threats along the EU's Eastern Flanks, New Security Challenges**, Cham: Palgrave Macmillan, (pp. 69-97). Available at: https://doi.org/10.1007/978-3-030-26937-1_4.
- Ordukhanyan, E., Sukiasyan, H., Shirinyan, L., & Ananyan, G. (2025). “A new balance of power in the South Caucasus: How can it lead to regional stability”, *International Journal of Innovative Research and Scientific Studies*, 8(2), pp. 206–220, Available at: <https://doi.org/10.53894/ijirss.v8i2.5138>.
- Romańczuk, Michał (2020). “The Role and Importance of the Collective Security Treaty Organization in the Security System of the Post-Soviet Area”, *Reality of Politics*, Estimates-Comments-Forecasts, 26(4), pp. 142-157, Available at: <https://doi.org/10.15804/rop2023410>.
- Schislyaeva, Elena; Evgrafova, Irina; Butakova, Nadezhda; Mishalchenko, Yuri (2022). “The EU - Russia - Turkey energy triangle: legal and economic conditions of gas transportation via the Turk Stream pipeline”, *Transportation Research Procedia*, 63, pp. 1984-1990, Available at: <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2022.06.220>.
- Tadevosyan, Natalya S; Kirakosyan, Gayane V; Muradyan, Susanna A; Poghosyan, Susanna B; Khachatryan, Bavakan G (2021). “Relationship between Respiratory Morbidity and Environmental Exposure to Organochlorine Pesticides in Armenia”, *Journal Health Pollution*, 11(31), pp.1-10, Available at: <https://ehp.niehs.nih.gov/doi/pdf/10.5696/2156-9614-11.31.210904>.
- Yeo, Alexander (2024). “Azerbaijan and Iran in the Shadows of Karabakh and Ukraine”, *Caucasus Analytical Digest*, 136, pp. 7-11, Available at: ssoar-caucasusad-2024-136-yeo-Azerbaijan_and_Iran_in_the.